

ILUMINACIJE KRČKIH GLAGOLJSKIH RUKOPISA

(SCINOBRANI LIBRI Z OTOKA KARČKOGA)

Andelko BADURINA

Otok Krk se može podičiti da je na njemu nastao ne samo jedan od najstarijih spomenika glagoljske i hrvatske pismenosti nego i najstariji iluminirani dlijetopis te iste kulture – *Bašćanska ploča*, povelja, darovnica uklesana na kamenu i ukrašena stiliziranim biljnim ukrasom na gornjem dijelu, što je jedinstveni fenomen u Evropi tog doba, a i inače.

Nekako u isto doba, ili nešto kasnije, nastaju i dva najstarija iluminirana krčka rukopisa, *Grškovićev odlomak apostola* i „*Kločev galgoljaš*“. Premda oni nisu nastali na Krku, veoma su rano došli na otok i dugo na njemu bili, tako da ih s pravom možemo zvati krčkima. Oba su ta rukopisa iluminirana jednostavnim inicijalima s geometrijskim i stiliziranim biljnim ukrasima, istog karaktera kao i *Bašćanska ploča*.

Nakon ovih spomenika s kraja 11. i početka 12. stoljeća, ako uzmemo u obzir sačuvane rukopise, u krčkoj iluminaciji postoji velika praznina od dva stoljeća, sve do 14. stoljeća.

Nakon te, uvjetno rečeno, praznine, jer su se glagoljske knjige i tada pisale i iluminirale ali nam se nisu sačuvale, iz 14., a posebno iz 15. stoljeća posjedujemo brojnija svjedočanstva o iluminatorskoj djelatnosti na otoku, premda je i iz ovog razdoblja najveći dio propao. Među sačuvanim glagoljskim rukopisima za koje danas znamo u Hrvatskoj i izvan nje, daleko su najbrojniji rukopisi s otoka Krka, bilo da su na njemu nastali ili su na njemu bili u upotrebi. Među njima pak posebno mjesto zauzimaju iluminarni rukopisi iako nisu tako brojni kako bi se očekivalo. Naime, među ovim sačuvanim rukopisima ogromnu većinu tvore rukopisi administrativnog i pravnog karaktera, koji u načelu nisu bili ukrašavani, iluminirani. Liturgijske pak knjige koje su u pravilu iluminirane barem inicijalima, daleko se više upotrebljavaju nego administrativne, pa se prema tome i više troše, a čim dođu nove knjige, stare, dotrajale, ili „demodirane“, bacaju se ili se na drugi način gube. Dolaskom tiskanih liturgijskih knjiga ogroman broj rukopisnih je propao jer više nisu bile potrebne, jer su dotrajale i zastarjele. Nasuprot njima administrativni i pravni rukopisi imaju trajniju praktičnu vrijednost, pa se zato bolje i duže čuvaju. Stanoviti pragmatizam i utilitarizam i ovdje su učinili svoje.

Liturgijskih, a to znači i iluminiranih knjiga, bilo je na otoku mnogo. Bilo ih je zapravo onoliko koliko i danas imamo na Krku misala i brevijara, suvremenih, ako ne još i više, jer je u ono doba bilo više svećenika i žakana koji su bili dužni moliti brevijar i služiti misu i svi su imali vlastite knjige. O tome nam svjedoči odredba biskupa Mikule (fra Nicolaus Valentini, 1457–1484), iz 1457. g. zapisana u omišaljskom misalu, danas u Vatikanu (Illir. 4): „Da vsaki redovnik kapitula omišaljskoga od sele do 2 leta imij imeti svoj brivijal svršen pod penu zgubljenja dila za jedno leto”. Kasnije se potvrđuje da je svaki zaista imao svoj brevijar.¹ O nemalom broju liturgijskih knjiga na otoku govore nam i brojni inventari župnih crkava i samostana.²

A sve te knjige bile su „*scinobrane*” – tj. iluminirane, ukrašene inicijalima i minijaturama, kako tu umjetnost zovu naši glagoljaši, o čemu nam svjedoči bilješka na kraju Novljanskog blagdanara iz 1506. godine koji je napisao, zapravo prepisao, kako sam u bilješci kaže, pop Andrij, a zatim iluminator nadodaje „A doscinobrah je ja fratar Stipan' z' otoka Krka ocu priuru fratra Ivanu Pažaninu ki biše va to vrime.”³ Ovo nam govori da je i kod glagoljaša postojala podjela rada i specijalizacije pri stvaranju knjige, tj. da je jedan bio pisar a drugi iluminator, dok ih je pak treći uvezivao, što znači da su postojali pravi skriptoriji, premda je u manjim mjestima i samostanima i pisao i iluminirao knjige jedan sam čovjek, kako nam to svjedoči fra Šimun Klimantović, koji svoje obrednike sam piše i iluminira.

Premda je mnogo iluminiranih rukopisa propalo, i ovi što su nam se sačuvali daju nam dovoljno elemenata da dobijemo pouzdanu sliku o karakteru i kvaliteti iluminacija krčkih glagoljskih rukopisa kao i o njihovu značenju za našu kulturnu sredinu. Od rukopisa nastalih na Krku za upoznavanje karaktera te iluminacije uzimamo sljedeće rukopise:

Prvi vrbnički brevijar. Pergamena, ff 259, vel. 270 x 350 mm. Nastao na Krku, u Vrbniku krajem 13. ili početkom 14. stoljeća.⁴ Iluminirale su ga četiri ruke o čemu ovisi i karakter iluminacija, od jednostavnih inicijala preko geometrijskih ornamentata, do velikih pleterno-biljnih inicijala s ljudskim glavicama unutar slova.

Četvrti vrbnički brevijar. Pergamena, ff 122, vel. 270 x 350 mm. Nastao je najvjerojatnije u Vrbniku u drugoj polovini 14. stoljeća.⁵ Iluminiran je jednostavno crvenim pleterno-biljnim inicijalima s crnim geometriziranim ornamentom.

Misal iz Omišlja, Vatikan, Illir. 4. Pergamena, ff 278, vel. 240 x 312 mm. Nastao je prije 1387. godine na Krku, najvjerojatnije u Omišlju.⁶ Iluminacije mu se sastoje od geometrijsko-pleternih inicijala sa stiliziranim biljnim ornamentom, a neki inicijali imaju unutar slova prikaz ljudskih likova.

Drugi vrbnički brevijar. Pergamena, ff 296, vel. 265 x 360 mm. Nastao je u Vrbniku sredinom 14. stoljeća, svakako prije 1391. godine. Iluminiran je jednostavnim geometrijsko-pleterno-biljnim inicijalima.⁷

Brevijar Vida Omišljanina (Beč, ONB, Cod. slav. 3). Pergamena, ff 468, vel. 270 x 350 mm. Napisan je 1396. godine, „ot Vida pisca z' Omišla.”⁸ Iluminiran je pleterno-biljnim višebojnim inicijalima, od kojih neki unutar slova imaju prikaze simbola četiriju

evangelista (s ćirilskim natpisom), te manjim dvobojnim stilizirano-biljnim inicijalima, te sitnim grafijskim ornamentom sa strane slova.

Misal u zagrebačkoj Metropolitani (MR 180). Pergamena, ff 63, vel. 121 x 169. Nastao je u 15. stoljeću u Vrbniku.⁹ Pisale su ga i iluminirale tri ruke, od kojih je treća najvjestija. Iluminiran je crveno-plavim inicijalima s geometrijskim ornamentom.

Brevijar iz 1442., Zagreb MR 161. Pergamena, ff 469. Napisan je 1442. godine, najvjerojatnije na Krku, a kasnije ga je, 1512.g. domin Matij prodao plovanu bakarskomu.¹⁰ Iluminiran je geometrijskim inicijalima s veoma bogatim višebojnim ornamentom koji izlazi široko na marginalni prostor.

Moskovski brevijar. (Moskva, Gasud. bibl. f.270/II No 51) U dva dijela. Pergamena, ff 245 + 250. Nastao je 1442. ili 1443. u Vrbniku.¹¹ Iluminacije mu se sastoje od inicijala od kojih su oni veći sastavljeni od geometrijskog prepleta sa stiliziranim biljnim ornamentom na rubu, a manji od geometrijskih slova, sa stilizirano-biljnim i „folklornim” ornamentom unutar i oko slova. Ponegdje u slovima crtež ljudske glave, a na f 49r lik sv. Pavla. Često upotrebljava i latinične inicijale (S,T,A).

Zrcalo žakna Luke. Vatikan, Illir. 9. Pergamena, ff 189, vel. 131 x 192. Napisao ga je 1445. godine „žakan Luka... popu Grguru v Vrbnici.”¹² Iluminiran je jednostavnim geometrijskim inicijalima sa stilizirano-biljnim elementima na rubu slova.

Treći vrbnički brevijar. Pergamena, ff 299, vel. 275 x 375 mm. Nastao je u Vrbniku sredinom 15. stoljeća.¹³ Iluminiran je bio vjerojatno i s figurativnim prikazima blagdana, ali su oni ostriženi, osim kralja Salamuna na f 274. Sačuvani su veliki višebojni inicijali na zlatnoj podlozi geometrijsko-biljno-pleternog karaktera, te brojni manji geometrijsko-biljni inicijali.

Drugi vrbnički misal. Pergamena, ff 286, vel. 230 x 302 mm. Nastao je u Vrbniku 1462. godine.¹⁴ Veoma je bogato iluminiran figurativnim prikazom sadržaja blagdana unutar slova (tzv. „littera historiata”), na 19 mjesta. Oko slova i na marginalnim prostorima bogati višebojni i zlatni ornament, koji je pod utjecajem ferarske iluminatorske škole. Osim ovih brojni su i manji inicijali s biljnim ornamentom unutar i oko slova.

Ovima bismo mogli pribrojiti još desetak iluminiranih rukopisa za koje znamo da su sigurno ili vjerojatno nastali na Krku ili za Krk. Ovdje su uzeti u obzir samo oni rukopisi koji su značajni ne po svom litetarnom, liturgijskom ili utilitarnom sadržaju, nego po svojoj likovnoj kvaliteti i estetskom htijenju da se prevlada puka korisnost i materijalna i administrativna potreba. Uzeti su oni rukopisi koji predstavljaju tipične glagoljske iluminacije, te se iz ovog izbora vidi čitav repertoar glagoljskog iluminacijskog likovnog govora.

Zbog ograničenosti vremena (na simpoziju) te prostora i tehničkih mogućnosti (u tisku) ovdje je nemoguće provesti detaljno dokumentiranu argumentaciju, ali i na temelju ovoga možemo ustanoviti da u iluminaciji krčkih glagoljskih rukopisa prevladava geometrijski i stilizirani biljni ornament, često u obliku prepleta. Životinjskih likova u ornamentu gotovo i nema. Ljudski lik je također rijedak, a i onda kada se javlja, kao

npr. u Brevijaru Vida Omišljanina, Vatikanskom Ilir. 4., ili Moskovskom brevijaru, on je sputan u uske okvire slova, koje potpuno ispunja tako da se i ne može kretati. Nalazimo dakle u 14. i 15. stoljeću još uvijek prisutno romaničko osjećanje (zakon kadra, horror vacui). Dok u latiničnim rukopisima u ovo doba (15. st.) vlada zrela gotika te u minijaturama nalazimo čak i naturalizma, čega će biti i u glagoljaskim rukopisima na kopnu, ovdje je i realizam rijedak, a prevladava gotovo apstraktna stilizacija.

Sve su to posljedice geografske, političke i gospodarske situacije ovog otoka, koji je tako bliz kopnu, najbliži otok hrvatskom kopnu, ali ipak otok. Dok je ostali dio Hrvatske u to doba pod Ugarskom, odnosno Venecijom, te tako njima s trgovinom brže i slobodnije kolaju i nove ideje i nova stilska osjećanja Evrope, frankopanski suverenitet na otoku uz brojne pozitivne ima i jednu negativnu posljedicu, a to je izvjesna izoliranost i zatvorenost u sebe. Tome pak s druge strane moramo zahvaliti bujan rast glagoljice, koji je u ostalom dijelu Hrvatske i nehodično bio ugrožavan kozmopolitskom latinicom. No uza sve to krčki glagoljaši, sa stanovitom konzervativnošću i retardacijom koje su na otoku razumljive, ipak uspijevaju pratiti zbivanja u Hrvatskoj, osobito u Hrvatskom primorju i Istri, a preko nje posredno i u Evropi, na području književnosti, liturgije i jezika. U likovnu opremu rukopisa novosti ipak mnogo teže prodiru, tu je konzervativizam jači. Kada se novosti i jave nalazimo ih u reprezentativnom dijelu iluminacije, u velikim inicijalima (*Littera historiata* i *littera dominicalis*), dok će se u malim inicijalima (*littera ferialis*), koji količinski tvore najveći dio iluminacije, dugo zadržati „starinski“ način.

Utjecaji dolaze u prvom redu iz susjednog iluminatorskog kruga, a preko njega i iz krbavskog. Među ovim susjednim iluminatorima posebno mjesto imaju pop Marko iz Obrove i senjski arhidakon Tomas, čiji se raskošno iluminirani misali nalaze u Omišlju (sada u Vatikanu, Ilir. 8), odnosno u Vrbniku (Prvi vrbnički misal).

Na krčke glagoljaše utječu i, do sada nepoznati, latinični rukopisi što se ne očituje samo u ornamentu, nego i u tome što preuzimaju kompletne latinične inicijale. Ti su utjecaji posebno vidljivi u Drugom vrbničkom misalu koji je iluminiran pod izravnim utjecajem ferarske iluminatorske škole, i u Moskovskom brevijaru u kome nalazimo brojne latinske inicijale (osobito S, T i A). Ti su utjecaji ipak samo pojedinačni i nemaju općenit karakter.

Glagoljaši na otoku rade pod veoma teškim okolnostima, teško je doći do materijala, osobito kvalitetnog, pa to i naglašavaju, kao npr. Vid Omišljanin, koji na početku svog brevijara (f 7v), naglašava, „... vsaka kvaderna za pol marki i 2 solda na moju har'tu“. Dok njihovi latinski kolege u bogato opskrbljenim skriptorijima knjige pišu i iluminiraju gotovo industrijski, na „tekućoj vrpci“, gdje na jednom kodeksu radi po desetak majstora od crtanja okvira teksta na stranici do uveza, glagoljaši u skućenim okolnostima većinu poslova moraju učiniti sami. Zato ove knjige nisu tako rutinski savršene, ali zato u sebi imaju jednu posebnu draž, imaju nešto osobno, u svakom se njezinu dijelu osjeća ljudska ruka, počesto i opora, čega su i oni pomalo svjesni pa često mole čitaoca da ne kune, jer to nije pisala ruka andeoska nego grešnička, „zač to ne pisa ruka anjelska, nego čovika grišna i neumića“. Oni svoje kodekse oblikuju više organski nego zanatski i racionalno, kao što zidaju svoje kuće ili gromače oko njive. Dok

pišu knjige oni istodobno rade u vinogradu ili u „fošu” jer moraju dobiti ulja za svoje uljenice, pod kojima poslije napornog rada u polju, uvečer pišu.

Pri oblikovanju stranice glagoljaši slijede suvremene latinične kodekse, ali će kod njih, vjerojatno iz razloga štednje, tekst zauzimati nešto više mjesta na stranici, a time će i marginalni prostori biti mnogo manji, što stranicu čini pomalo teškom, preopterećenom crnim tekstom. I format glagoljaških knjiga nešto je manji nego istorodnih latinskih, čemu će, osim štednje, uzrok biti i to što glagoljaši često svoje knjige moraju prenositi iz crkve u crkvu ili kapelu, često i izvan naselja. Na geometrizam ornamenta utječe i oblik samog glagoljskog pisma. Kvadratičnost glagoljice u ovo doba, u doba cvjetne gotike, dat će i ornamentu uglati karakter. Činjenica da su mnoga glagoljska slova sastavljena od više dijelova, dva do tri kvadratična dijela među sobom povezana linijama, daje cijeloj stranici pomalo mozaičan karakter i dojam statičnosti. Svako je slovo čvrsto postavljeno na vodoravnu liniju, dok latinska slova u kojima prevladavaju obline izazivaju dojam kao da se kotrljaju po liniji u retku, i tako stranici daju izvjesnu živost. Izmjena oblika i vertikalnih slova u latinskim kodeksima proizvodi živi i dinamičan ritam, ritam kvadratičnih i jednako visokih glagoljskih slova je statičan i jednoličan.

Nakon ove sumarne analize ipak možemo ustanoviti da krčki glagoljski iluminatori osobujnom kreativnošću koja je uvjetovana gospodarskim, političkim, društvenim i kulturnim prilikama na otoku, i usprkos života na otoku, s većim ili manjim zakašnjenjem prebacuju mostove na kopno i vežu se s ostalom Evropom te s više ili manje uspjeha uspijevaju slijediti njezina likovna kretanja i stilski razvoj.

- 1 V. ŠTEFANIĆ, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb, 1960. str. 21.
- 2 Dovoljno je pročitati samo one inventare koje kao zapise u glagoljskim rukopisima donosi V. Štefanić u gore citiranu djelu i u njegovu drugom djelu Glagoljski rukopisi Jugoslavenske Akademije, I, II, Zagreb, 1969. 1970., pa da se vidi koliko liturgijskih glagoljskih knjiga na Krku ima još u 17. stoljeću.
- 3 V. PREMUDA, Glagoljski pabirci. 1. Doscinobrah., Vijesnik staroslavenske akademije u Krku, br. I, Krk 1912. str. 73; J. VRANA, Hrvatski glagoljski blagdanar, Rad JAZU, knjiga 285., Zagreb, 1951., str. 95.
- 4 V. ŠTEFANIĆ, o.c., str. 325.
- 5 Idem, str. 340.
- 6 J. VAJS, Najstariji hrvatskoglagoljski misal, Zagreb, 1948. str. 56.
- 7 V. ŠTEFANIĆ, o.c., str. 329.
- 8 I. MILČETIĆ, Hrvatska glagoljska bibliografija, Starine JAZU, Zagreb, 1911., str. 73.
- 9 Idem, str. 5.
- 10 Idem, str. 49.
- 11 V. ŠTEFANIĆ, o.c., str. 431.
- 12 I. MILČETIĆ, o.c., str. 201.
- 13 V. ŠTEFANIĆ, o.c., str. 335.
- 14 Idem, str. 349.

SUMMARY

Illumination of Glagolitic manuscripts

Glagolitic manuscripts are the treasure of the island of Krk. This wealth includes a large number of texts mostly of administrative and legal character. If we examine the quality of presentation, the richness of illumination of these manuscripts, particularly of those that originated in Krk, we find that they achieved the standard quality of glagolitic illumination of the time; this means that they closely followed the general trend of Latin and European illumination adding distinct stylistic features which were determined partly by geo-political and cultural events of the region, partly by the particularity of glagolitic writing (geometric).

Briefly, with exceptional creativeness, the illuminators of glagolitic manuscripts in Krk followed, with some limitations, the trend of European illumination of the time. However, in the manuscripts, function will prevail over form, usefulness over decoration, and literary contents over presentation.